

Т. І. Шутько,
аспірант, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ВИТРАТИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ НАУКОВИХ ШКІЛ

T. Shutko,
graduate student, Dnepropetrovsk State University of Agrarian and Economics

THE COST IN ECONOMIC THEORY OF SCIENTIFIC SCHOOLS

Статтю присвячено дослідженню витрат в економічній теорії наукових шкіл. Проаналізовано підходи щодо вивчення категорії "витрати" від початку становлення товарно-грошових відносин до сьогодні. Встановлено, що з розвитком економічної науки розуміння витрат зазнавало кардинальних змін. На основі проведеного аналізу праць вітчизняних та зарубіжних вчених запропоновано авторське трактування понять "затрати" та "витрати".

The article studies the cost in economic theory scientific schools. The approaches to study the category of "cost" of the early establishment from trade and monetary relations to today. Established that with the development economic theory understanding the costs undergone significant changes. Based on the analysis of works of domestic and foreign scientists proposed us to expand the concept of "expenses" and "costs".

*Ключові слова: виробництво, витрати, економічна теорія, затрати, категорія, наукові школи.
Key words: production, costs, economics, expenses, category, scientific schools.*

ВСТУП

Витрати виробництва, як економічна категорія, мають особливе значення, оскільки одним з найважливіших критеріїв діяльності підприємства є їх зниження на виробництво одиниці продукції. Зменшення витрат при незмінному розмірі виручки від реалізації продукції забезпечує збільшення прибутку та можливості підприємства для розширеного відтворення. Ринкова стратегія, яка сформувалася в 80-ті роки ХХ сторіччя в економічно розвинених країнах світу, і вважалася головною умовою розвитку підприємства, сьогодні змінюється ресурсною орієнтацією, або концепцією обмеженості ресурсного потенціалу. Згідно з нею для ефективного функціонування підприємство повинно вміти обирати та комбінувати виробничі ресурси. Зазначені положення зумовлюють важливість управління витратами на сучасному етапі розвитку економічних відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Концептуальною основою дослідження витрат виробництва продукції є чітке розуміння сутності цієї категорії. Питання витрат виробництва знайшло своє відображення у працях науковців більшості наукових шкіл, представниками яких були Е. Бем-Баверк, П. Буагільбер, Ф. Візер, І. фон Тюнен, К. Маркс, Т. Мальтус, В. Парето, В. Петті, А. Пігу, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Г. Фандель, Й. Шумпетер та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Метою статті є дослідження та узагальнення поглядів представників різних наукових шкіл щодо сутності витрат в економічній теорії.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема оцінки витрат виникла одночасно з розвитком виробництва, становленням товарно-грошових відносин. Ще з давнини, а саме — V—IV ст. до н.е., з'являються перші загадки про витрати виробництва. Вони асоціюються з такими філософами, як Аристотель, Ксенофонт та Демосфен. У праці "Історія економічного аналізу" Й. Шумпетер

звертав увагу, що Аристотелем виділялися такі види вартості, як споживча та мінова, при цьому останню можливо отримати із споживчої [8].

У Стародавньому світі виникала необхідність розрахунку та реєстрації витрат для ведення господарства. Перші письмові звіти про витрати були знайдені в Єгипті, які датуються 3623 рр. до н.е. Пізніше, у 2200—2150 рр. до н.е., у Вавилоні зароджувались планування та контроль витрат на оплату праці. У Греції почалося зародження аналогів сучасної фінансової звітності, де відображалось нормування витрат і доходів. В Афінах працювали спеціальні контролери, обов'язком яких було ведення обліку й складання звітів про доходи й видатки держави. Але не зважаючи на зародження обліку витрат, чіткого визначення цієї категорії не існувало, так як і спеціально призначених рахунків та повноцінних узагальнюючих відомостей, звітів. Науковий зміст поняття почав формуватися значно пізніше, лише у XVII ст.

Аналіз еволюції поглядів на сутність категорії "витрати" та наукових досліджень з даної проблематики дозволяє виділити наступні етапи та напрямки її розвитку: витрати у вченнях класичної школи економічної теорії; витрати виробництва в теорії трудової вартості; неокласичні й сучасні концепції витрат виробництва.

Питання витрат виробництва знайшло своє відображення у працях В. Петті, П. Буагільбера, А. Сміта і Д. Рікардо, які були прибічниками чистої теорії вартості. Вони першими започаткували ідею абстрактної праці, обґрунтували питання поділу праці й виявили регіональну диференціацію витрат виробництва. Даний науковий напрям отримав назву теорії абсолютних переваг або абсолютних витрат. Згідно даної теорії величина вартості визначається затратами праці на виробництво продукції, адже під витратами виробництва А. Сміт розумів заробітну плату за витрачену працю, а також прибуток і ренту. Але з ним не погоджувався Д. Рікардо, який виключав зі складу витрат ренту. На думку вченого, до вартості продукції необхідно включати не лише працю, але й витрачені засоби виробництва. Їх погляди мали велике наукове значення: з одного боку, вони стали основою трудової теорії вартості К. Маркса, з іншого — неокласичного напрямку буржуазної економічної теорії.

Отже, відповідно до чистої теорії вартості можна стверджувати що, витратами є використані на виробництво праці, вкладений капітал та земля, яка застосовується в процесі виробництва товарів.

У трудовій теорії вартості Т. Мальтус за вартість вважав і працю, яка витрачається для купівлі певного товару. До витрат виробництва науковець також включав прибуток на авансований капітал, втрати живої та уречевленої праці. Отже, вартість є пропорційною витратам виробництва. "Прибуток виступав номінальною надбавкою до ціни на товар, а в сфері обігу він формувався за рахунок реалізації товару дорожче від його вартості. В даному випадку прибуток завжди залишається нереалізованим, тобто кожен, хто виграв як продавець, одразу втрачав як покупець. Але цю проблему можна вирішити за рахунок землевласників, чиновників та інших верств населення, які купують, нічого не виробляючи, і таким чином приносять прибуток капіталістам" [3].

Майже одночасно з теорією трудової вартості виникає теорія витрат виробництва, яка визначає їх як основу мінової вартості й цін. Набуває поширення і теорія трьох факторів виробництва: праці, капіталу та землі, які формують вартість у процесі виробництва. Ця теорія обгрунтована у працях Ж.Б. Сея. Теорія трьох факторів виробництва стала основою багатьох наступних теорій вартості, зокрема, граничної корисності та граничної продуктивності.

При обгрунтуванні необхідності включати в собівартість продукції ряду елементів чистого доходу економісти посилаються на вчення К. Маркса, згідно з яким "витрати виробництва ($c + v +$ частина m), які включають певні елементи додаткової вартості (відсоток і ренту), на практиці тожні собівартості". К. Маркс досить чітко розділяв категорії витрат виробництва і собівартості: "...коли говорять, що витрати виробництва, або вартість товару дорівнює 110, то розрахунок ведеться так: початковий капітал дорівнює 100 (наприклад, сировина — 50, праця — 40, засоби праці — 10) + 5% (відсоток) + 5% (прибуток). Отже, витрати виробництва дорівнюють 110, а не 100. І витрати виробництва більші, ніж собівартість виробництва" [5].

В економічному вченні К. Маркса поняття "витрати виробництва" обгрунтоване в чотирьох значеннях при їх дослідження від загальної абстракції до аналізу конкретних форм капіталістичних витрат:

- витрати виробництва, які проявляються як вартість товару для суспільства ($c + v + m$). Такі витрати необхідні, щоб продукт був вироблений за будь-яких суспільних умов, і безпосередньо залежать від ефективності засобів праці та їх продуктивності;

- витрати виробництва ($c + v$), які з точки зору суспільного відтворення виступають, як відшкодування затрат для забезпечення простого відтворення;

- витрати виробництва — це ціни виробництва, які виступають як умова пропозиції товарів. У результаті конкуренції товари продаються не за своєю вартістю, а за цінами виробництва, які в свою чергу складаються з $c + v + p$. Частина витрат "р" повинна бути відшкодована для того, щоб виробництво не змінювало своїх обсягів;

- витрати виробництва у формі собівартості, яка є витратами окремого капіталіста. В даному випадку капіталіст досліджується у відношенні до найманої праці, торгівельного і позикового капіталу. Це зумовлює перерозподіл частини додаткової вартості (m) у формі відсотка за позичку, орендної плати і чистих витрат обігу, які сформовані простим відтворенням індивідуального капіталу [4].

Згідно з марксистською концепцією витратами виробництва є вартість товару, сума витрат на придбання засобів виробництва та робочої сили (постійного і змінного капіталу). У цьому переліку К. Маркс особливо вирізняє витрати виробництва (витрати праці), які утворюють додану вартість товару.

Отже, виходячи з теорії витрат виробництва ми можемо стверджувати, що витратами необхідно вважати сукупність спожитих у процесі виробництва засобів виробництва та необхідної праці робочої сили, які визначають скільки коштує підприємцю виробництво та реалізація даного товару.

У XIX ст. зароджувалися нові маржиналістські концепції витрат, які сприймають витрати як явище, що базується на граничній корисності. Відповідно до теорії основою витрат є будь-яке рішення щодо виробництва товарів, яке супроводжується необхідністю відмови від застосування тих самих ресурсів іншими виробництвами. Ідея застосування граничної корисності (суб'єктивно-психологічна теорія

вартості) запропонована І. фон Тюненом та знайшла відображення в працях Е. Бем-Баверка, А. Вальраса, Ф. Візера, В. Джевонса, Дж. Кларка, К. Менгера, В. Парето, А. Пігу. Вони визначали вартість ступенем корисності результату та заперечували її звуження до витрат праці або трьох факторів виробництва.

У 1886 р. Е. Бем-Баверк опублікував працю "Основи теорії цінності господарських благ", яка вважається головною у розвитку досліджуваної теорії. Е. Бем-Баверк стверджує, що "...цінність речі вимірюється величиною її граничної корисності", при цьому величина вартості матеріальних благ визначається важливістю тієї конкретної потреби, яка займає останнє місце в ряді потреб, що задовольняється всім наявним запасом матеріальних благ даного роду [1]. Значну увагу він приділяв поняттям "вартість", "корисність" та їх розмежуванню. На його думку, корисність є нижчою, а вартість — вищою формою з точки зору людського благополуччя, і будь-яка річ може отримати вартість лише за умови її рідкості, а отже, й корисності.

Австрійським вченим Ф. Візером було розроблено суб'єктивну теорію витрат альтернативних можливостей, відповідно якої витрати виробництва конкретного товару дорівнюють найвищій корисності тих благ, які суспільству могло б отримати, якщо б альтернативно використало витрачені виробничі ресурси [2].

Вважаємо, що теорія граничної корисності ігнорує значення витрат виробництва та безпосередньо процес виробництва товарів. Її прихильники витратами вважають корисність, а вартість витрат є похідною від вартості продукту. Можна стверджувати, що теорія трудової вартості й теорія граничної корисності не суперечать, а доповнюють одна одну. Про це зазначав відомий економіст та прибічник неокласичної теорії вартості М.І. Туган-Барановський: "Теорія граничної корисності та трудова теорія, безсумнівно протилежні, але аж ніяк, не суперечливі". Якщо в першій найбільш глибоко розроблені наукові основи обгрунтування вартості у відповідності з трудовими витратами, то в другій — дається теоретичне обгрунтування шляхів найбільш ефективного використання основних факторів виробництва [7].

Наприкінці XIX ст. А. Маршаллом та П. Самуельсоном була сформована неокласична теорія вартості (теорія цін), шляхом синтезу елементів теорії граничної корисності та трудової теорії, які, на їх думку, являлися окремими складовими єдиного цілого. За К. Марксом, в основі вартості лежить тільки один виробничий фактор — праця робітників. Відповідно до неокласичної теорії в основі вартості є не один, а кілька виробничих факторів — праця, капітал (засоби виробництва), природний фактор (земля) та підприємницькі здібності. Заперечуючи концепцію К. Маркса про те, що тільки жива праця бере участь у створенні вартості, його опоненти, посилаються на неспівставність різних видів праці (фізичної та розумової, кваліфікованої та некваліфікованої), а також на можливість виробництва без участі живої праці (автоматизація виробництва), та необхідність врахування управлінської й організаційної діяльності.

Засновник неокласичного напрямку — А. Маршалл, відкинувши принцип монізму при з'ясуванні джерела вартості, обгрунтував думку про необхідність синтезу граничної корисності й витрат виробництва при визначенні ціни товару. Ціна, яку покупець згоден сплатити за товар, зумовлена ступенем його корисності, а ціна, яку призначає продавець, має у своїй основі витрати виробництва. Ціни формуються не за допомогою усереднення, а під час своєрідного компромісу між покупцями й продавцями, як гранично допустимі відносно попиту та пропозиції.

Основою ринкової рівноваги у А. Маршалла є рівність суспільної граничної корисності та суспільних витрат. "Леза ножиць" А. Маршалла характеризують двокритеріальну сутність вартості товару: "Ми могли б з однаковими підставами сперечатися про те, регулюється вартість корисністю чи витратами виробництва, як і про те, верхнє чи нижнє лезо ножиць розрізає лист паперу. Якщо нижнє лезо утримувати в нерухомому стані, а розрізати папір за допомогою іншого леза, то можна стверджувати, що різь папір саме верхнє лезо, однак таке твердження є хибним, оскільки суперечить науковому опису цього процесу" [6].

Отже, згідно з неокласичною теорією ціна товару визначається двома факторами: граничною корисністю й витратами виробництва. Але майже такий висновок робить і К. Маркс, який стверджує, що основою ціни є не будь-які, а тільки суспільно необхідні витрати праці. К. Маркс значен-

ня суспільно необхідних затрат праці на виробництво товарів також ставить в залежність від ступеня задоволення потреб суспільства в даному виді товару. Таким чином, ні у маржиналістів, ні у А. Маршалла, засновника неокласичного напрямку, немає суттєвих розбіжностей з К. Марксом, оскільки основою всіх факторів, за винятком природних, є жива праця. Обмеженість будь-яких виробничих ресурсів може бути зведена до обмеженості трудових ресурсів. З іншого боку, обмеженість природних і капітальних ресурсів можна нівелювати за наявності достатнього обсягу трудових. Тому не втратило своєї значущості твердження класиків про те, що кінцевим мірилом багатства суспільства є праця.

У ХХ ст. при дослідженні теорії витрат набуває поширення використання економіко-математичних методів такими вченими, як: Дж. Ч. Гаріссон, Ч. Кларк, Є. Слуцький, Г. Фандель, А. Хіггінс, Е. Шмаленбах. Вони у подальшому здійснили уточнення економічної сутності витрат для потреб управління, обліку, аналізу, адміністрування. Саме в цей час виділяються два підходи щодо вивчення витрат — економічний, що базується на обмеженості всіх видів ресурсів й альтернативних варіантів їх використання, та бухгалтерський, де витрати є сукупністю затрат живої та уречевленої праці на виробництво продукції.

Отже, виходячи з основних тверджень представників неокласичної теорії вартості можна зробити висновок, що витрати — це затрати таких чинників виробництва, як земля, праця, капітал та організаторські здібності.

На сьогодні розвиток знань про категорію "витрати" уповільнюється через відсутність єдності думок науковців щодо її сутності. В більшості випадків неузгодженість виникає внаслідок різноманітного переказу терміну на українську мову із зарубіжних джерел. Для опису витрат в російській мові використовуються три поняття — "затрати", "издержки", "расходы". В англійській термінології, враховуючи сфери діяльності підприємства, для досліджуваної категорії використовуються такі поняття, як "expenses", "cost", "spend", "charge", "expenditure", "input", "outlay", "disbursements", "outgivings".

В.А. Дерієм проведено вагоме дослідження щодо категорії "витрати" та її різнобічного трактування. Вчений термін "витрати" вивчав у працях політекономів, економістів підприємств та менеджерів у сфері витрат. Вчені-політекономі (С.В. Мочерний, Г. Фандель) розглядають витрати у загальноекономічному аспекті як одну із важливих категорій. В економічній науці розрізняють економічні та бухгалтерські витрати. Першим видом більше оперують економісти-теоретики, другим — бухгалтери. Вчені-фінансисти (В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благу, І.Р. Чуй) оцінюють витрати з точки зору їх відповідності доходам звітного періоду та рівня їх впливу на формування фінансових результатів діяльності, особливо чистого прибутку підприємства. Вчені-економісти (А.Г. Мельник, З.Г. Ватаманюк, П.С. Харів, М.І. Хопчан), які спеціалізуються на науковій проблематиці з економіки підприємств досліджують витрати як важливий чинник, що забезпечує організацію виробництва й збуту продукції (робіт, послуг).

У Росії широко вживаються терміни "расходы" та "затраты", але чіткого розмежування між ними не існує, а у вітчизняних працях вони поєднані поняттям "витрати". Російський вчений-економіст Б.С. Юровський ототожнює поняття "расходы" й "затраты", і називає це споживанням ресурсів підприємства та вартість виконаних для підприємства робіт і послуг. У свою чергу, С.А. Котляров з цією точкою зору не згоден, та під "расходами" розуміє витрати певного періоду, які відносяться на реалізовану за цей період продукцію, "издержки" — сума витрат на здійснення будь-якої виробничої функції підприємства. "Издержки" більш ширше поняття ніж "витрати", оскільки воно містить витрати на соціальні потреби та витрати виробництва.

Українські науковці виділяють два терміни — "витрати" та "затрати". М.І. Скрипник вважає, що затрати можуть бути не тотожні витрата, якщо надходження товарно-матеріальних цінностей та інших ресурсів відбувається в одному періоді, а використання — у різних. Витрати можливі лише в разі отримання доходу від реалізації готової продукції (робіт, послуг), на виготовлення яких вони були здійснені. С.Ф. Голов, В.М. Гордієнко, К.Т. Кривенко, В.С. Савчук застосовують лише термін "витрати" як грошовий вираз ресурсів, використаних для виробництва продукції (реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг). Професор М.С. Пушкар витратами вважає суму спожитих на вироб-

ництво товарів (робіт, послуг) факторів виробництва (ресурсів). В.В. Сопко затратами називає використані у процесі виробництва різні речовини та сили природи на виготовлення нового продукту праці. А.В. Нападавська стверджує, що витрати — це використання (відтік) грошових коштів.

ВИСНОВКИ

Отже, витрати — досить значуща економічна категорія, питання сутності якої досліджувалось ще від початку осмислення фактів і явищ господарського життя та зародження економічної думки. На кожному з напрямів розвитку економічної науки розуміння витрат не залишалось постійним, а змінювалось із розвитком економічної теорії й теоретичних та практичних аспектів управління ними. Економічна сутність витрат виробництва ґрунтується на змістовній характеристиці виробництва як суспільного явища, що має двоїтий характер: з одного боку, це процес виробничого споживання ресурсів (засобів виробництва й робочої сили), а з другого — процес створення продукту.

Ми дотримуємося думки тих авторів, які розмежовують поняття "затрати" та "витрати". На основі проведеного аналізу праць вітчизняних та зарубіжних вчених вважаємо за доцільне затратами називати натурально-кількісне або грошове вираження витрачених ресурсів для здійснення виробничої діяльності підприємства, що не зменшує капіталу та має вплив на економічний прибуток підприємства. В свою чергу, витрати — частина затрат, понесених в результаті господарсько-фінансової діяльності підприємства, яка призводить до зменшення активів або збільшення зобов'язань та розраховується одночасно із визначенням доходу, для отримання якого вони були здійснені.

Література:

1. Бем-Баверк О. Основы теории ценности хозяйственных благ / О. Бем-Баверк. — М., 1929. — 445 с.
2. Визер Ф. Теория общественного хозяйства (Избр. гл.) // Австрийская школа в политической экономии / К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Визер; пер. с нем. / Предисл., коммент., сост. В.С. Автономова. — М.: Экономика, 1992. — 495 с.
3. Історія економічних учень: підручник. Ч.1 / За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2006. — 589 с.
4. Маркс К. Влияние изменения цен / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. Т. 25.4.1. — 123 с.
5. Маркс К. Издержки производства и прибыль / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. Т. 25. Ч. 1. — 45 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. — Т. — 1: пер. с англ. — М.: Прогресс, 1993. — 415 с.
7. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии / М.И. Туган-Барановский. — 5-е изд. — Петроград. Изд-во юридического книжного склада "Право", 1918. — 540 с.
8. Шумпетер Й. История экономического анализа [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ek-lit.agava.ru>

References:

1. Bem-Baverk, O. (1929), *Osnovy teorii cennosti hozjajstvennyh blag* [Basic theory of the value of economic goods], Moscow, Russia.
2. Vizer, F. (1992), *Teorija obshhestvennogo hozjajstva* [The theory of the social economy], Jekonomika, Moscow, Russia.
3. Bazylevych, V.D. (2006), *Istoriia ekonomichnykh uchen'* [History of economic doctrines], Znannia, Kyiv, Ukraine.
4. Marks, K. and Jengel's, F. (1987), *Vlijanie izmenenija cen* [The impact of price changes], 2nd ed, Moscow, Russia.
5. Marks, K. and Jengel's, F. (1987), *Izderzhki proizvodstva i pribyl'* [Production costs and profits], 2nd ed, Moscow, Russia.
6. Marshall, A. (1993), *Principy jekonomicheskoy nauki* [The principles of economics], Progress, Moscow, Russia.
7. Tugan-Baranovskij, M.I. (1918), *Osnovy politicheskoy jekonomii* [Principles of Political Economy], 5th ed, Pravo, Moscow, Russia.
8. Shumpeter, J (2015), "History of Economic Analysis", available at: <http://ek-lit.agava.ru> (Accessed 5 September 2015).

Стаття надійшла до редакції 08.09.2015 р.